

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI XULQI OG'ISHGAN YOSHLAR BILAN ISHLASHGA TAYYORLASHDA SUGGESTIV PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Shermatova Manzura Ikromjanovna

Impuls tibbiyot instituti ijtimoiy va aniq fanlar kafedrası
katta o'qituvchisi (PhD), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20628152>

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarni xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashga tayyorlash jarayonida suggestiv pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-nazariy va uslubiy asoslari tahlil qilinadi. Xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashda o'qituvchining shaxsga ijobiy ruhiy-pedagogik ta'sir ko'rsatish, ishonchli muloqot o'rnatish, ichki motivatsiyani uyg'otish, o'z-o'zini anglash va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini qo'llab-quvvatlashga oid kasbiy tayyorgarligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, suggestiv pedagogik texnologiyalarning tarbiyaviy muloqot, ijobiy psixologik ta'sir, ishontirish, ruhlantirish, emotsional qo'llab-quvvatlash, o'ziga ishonchni shakllantirish va xulq-atvorni ijtimoiy maqbul yo'nalishga qayta yo'naltirishdagi imkoniyatlari ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, xulqi og'ishgan yoshlar, suggestiv pedagogik texnologiya, qayta ijtimoiylashtirish, pedagogik ta'sir, ijtimoiy-pedagogik kompetensiya, deviant xulq, korreksiya, profilaktika, tarbiyaviy muloqot.

KIRISH. Zamonaviy ta'lim tizimida yosh avlodni ijtimoiy, axloqiy va huquqiy me'yorlarga mos holda tarbiyalash, ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta'minlash va salbiy xulq-atvor ko'rinishlarining oldini olish pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Globallashuv, internet va ijtimoiy tarmoqlarning kuchayib borayotgan ta'siri, oilaviy tarbiya tizimidagi ayrim uzilishlar, tengdoshlar guruhining bosimi, ijtimoiy tengsizlik va psixologik beqarorlik yoshlar xulqida turli og'ish holatlarining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Bunday sharoitda o'qituvchi faqat bilim beruvchi shaxs emas, balki yoshlarning ruhiy kechinmalarini anglay oladigan, ularning ijtimoiy moslashuviga yordam beradigan, salbiy xulq-atvor sabablarini aniqlab, shaxsga ijobiy tarbiyaviy ta'sir ko'rsata oladigan ijtimoiy-pedagogik mutaxassis sifatida tayyorlanishi zarur.

Xulqi og'ishgan yoshlar tushunchasi pedagogik adabiyotlarda jamiyatda qabul qilingan axloqiy, ijtimoiy va huquqiy me'yorlardan chetga chiqishga moyil bo'lgan, o'z xatti-harakatlarida intizomsizlik, tajovuzkorlik, befarqlik, mas'uliyatsizlik, zararli odatlarga moyillik, yolg'onchilik yoki huquqbuzarlikka yaqin holatlarni namoyon etuvchi yoshlar sifatida izohlanadi. Biroq ilmiy-pedagogik yondashuvda bunday yoshlarni faqat "muammoli bola" sifatida baholash to'g'ri emas. Chunki deviant xulq-atvor ko'pincha shaxsning ichki ehtiyojlari, oilaviy munosabatlari, ijtimoiy muhitdagi mavqei, hissiy beqarorligi, pedagogik e'tiborsizlik, tengdoshlar ta'siri va ijtimoiy tajribasining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Shu sababli xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashda jazolash, qo'rqitish yoki cheklashdan ko'ra, tushunish, suhbatlashish, ishontirish, ruhlantirish, ijobiy namuna ko'rsatish va shaxsning ichki imkoniyatlarini ochishga qaratilgan texnologiyalardan foydalanish samaraliroq hisoblanadi.

Suggestiv pedagogik texnologiyalar aynan mana shu nuqtada alohida ahamiyat kasb etadi. "Suggestiya" tushunchasi lotincha "suggestio" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ma'lum bir fikr, g'oya, hissiy holat yoki xulqiy yo'nalishni shaxs ongiga yumshoq, ishonchli va ruhiy ta'sir orqali

singdirish ma'nosini bildiradi. Pedagogik jarayonda suggestiv ta'sir majburlash yoki manipulyatsiya emas, balki o'quvchi shaxsining ichki ishonchini uyg'otish, salbiy xulqdan voz kechishga motivatsiya hosil qilish, o'z imkoniyatlariga ishonchni mustahkamlash va ijtimoiy maqbul faoliyatga yo'naltirishga xizmat qiluvchi tarbiyaviy-psixologik usuldir. G. Lozanov tomonidan ishlab chiqilgan suggestopediya nazariyasida ta'lim jarayonida emotsional qulaylik, ishonch, ijobiy muhit, o'qituvchining shaxsiy ta'siri va ruhiy erkinlikning o'rni alohida ta'kidlanadi. Lozanovning "Suggestology and Outlines of Suggestopediy" asari suggestologiya va suggestopediya masalasiga bag'ishlangan fundamental manbalardan biri sifatida tanilgan .

Suggestiv pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslarini tahlil qilishda L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi. Vygotskiy shaxs rivojlanishini ijtimoiy muhit, muloqot, madaniy vositalar va kattalar bilan hamkorlik jarayoni orqali tushuntiradi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi g'oyasiga ko'ra, bola mustaqil bajara olmaydigan, biroq kattalar yoki malakali sheriklar ko'magida bajara oladigan faoliyat sohasi uning rivojlanish imkoniyatlarini belgilaydi. Bu qarash xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashda o'qituvchi tomonidan beriladigan ijobiy ruhiy-pedagogik ko'mak, ishonch, rag'bat va yo'naltiruvchi muloqot shaxs rivojlanishining muhim omili ekanini ko'rsatadi. Vygotskiyning "Mind in Society" asari ochiq elektron manbalarda mavjud bo'lib, unda yuqori psixik funksiyalarning ijtimoiy kelib chiqishi va ta'limning rivojlanishdagi o'rni yoritilgan .

A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi ham suggestiv pedagogik texnologiyalarni asoslashda muhim o'rin tutadi. Banduraga ko'ra, inson xulq-atvori faqat bevosita tajriba orqali emas, balki kuzatish, taqlid, model olish va ijtimoiy mustahkamlash orqali ham shakllanadi. Demak, xulqi og'ishgan yoshlar salbiy guruh, tajovuzkor tengdoshlar, nosog'lom oilaviy munosabatlar yoki ommaviy axborot vositalaridagi salbiy obrazlar ta'sirida deviant xatti-harakatlarni o'zlashtirishi mumkin. Shu bilan birga, o'qituvchining ijobiy shaxsiy namunasi, samimiy va ishonchli muloqoti, qo'llab-quvvatlovchi bahosi, ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltirishi va muvaffaqiyatni e'tirof etishi yoshda ijobiy xulq modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Banduraning "Social Learning Theory" asari kuzatish orqali o'rganish va model asosida xulq shakllanishi masalasini yorituvchi asosiy manbalardan biridir .

U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi esa xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashda muammoni faqat shaxsning o'zidan izlash yetarli emasligini ko'rsatadi. Olim bola rivojlanishini oila, maktab, tengdoshlar, mahalla, ijtimoiy institutlar, madaniyat va qonuniy me'yorlar bilan bog'liq tizimlar doirasida tahlil qiladi. Shu nuqtayi nazardan, suggestiv pedagogik texnologiyalar ham faqat individual suhbat yoki ruhlantiruvchi so'z bilan cheklanmasligi, balki oila, sinf jamoasi, mahalla, psixologik xizmat va boshqa ijtimoiy hamkorlik subyektlari bilan bog'liq holda qo'llanishi kerak. Chunki xulqi og'ishgan yoshning ijobiy o'zgarishi uning atrofidagi ijtimoiy muhitning sog'lomlashuvi bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbek psixologiya va pedagogika ilmida ham xulq-atvor, shaxs rivojlanishi, tarbiya, ijtimoiylashuv va pedagogik ta'sir masalalari chuqur o'rganilgan. E. G'oziyev shaxs psixologiyasi, motivatsiya, emotsional holat, o'zini anglash va faoliyatning ichki mexanizmlarini tahlil qilib, tarbiyaviy jarayonda shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari va individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini asoslaydi. Bu yondashuv suggestiv pedagogik texnologiyalar uchun juda muhimdir, chunki o'qituvchining ruhlantiruvchi, ishontiruvchi va

qo'llab-quvvatlovchi ta'siri yoshning ichki psixologik holati, o'ziga bo'lgan ishonchi, o'zini qadrlashi va ijtimoiy mavqei bilan uyg'unlashgan holda samarali natija beradi.

M. Quronov, O. Musurmonova va boshqa o'zbek pedagog olimlari tarbiya jarayonida milliy qadriyatlar, ijtimoiy muhit, oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligining muhimligini ta'kidlaydilar. Ularning qarashlarida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ijtimoiy mas'uliyat, vatanparvarlik, burch, hurmat, odob va insoniylik kabi sifatlarni shakllantirish pedagogik jarayonning asosiy yo'nalishi sifatida qaraladi. Xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashda suggestiv texnologiyalar ham aynan shu qadriyatlarni shaxs ongiga zo'rvonliksiz, bosimsiz, ishonchli muloqot va ijobiy tarbiyaviy ta'sir orqali singdirishga xizmat qiladi.

R. Ishmuhamedov va M. Yuldashevning innovatsion pedagogik texnologiyalar haqidagi qarashlari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda alohida metodik ahamiyatga ega. Ular ta'lim va tarbiya jarayonida interfaol metodlar, treninglar, muammoli vaziyatlar, rolli o'yinlar, hamkorlikda o'qitish va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar o'quvchi faolligini oshirishini asoslaydilar. Ushbu yondashuv bo'lajak o'qituvchilarni suggestiv pedagogik texnologiyalardan foydalanishga tayyorlashda auditoriya mashg'ulotlarini faqat nazariy ma'ruza shaklida emas, balki amaliy vaziyatlarni tahlil qilish, pedagogik muloqot mashqlari, psixologik trening, keys-stadi va reflektiv muhokamalar orqali tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur qo'llanma elektron kutubxona resurslarida ham qayd etilgan .

Bo'lajak o'qituvchilarni xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashga tayyorlashda suggestiv pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi bir nechta o'zaro bog'liq bosqichlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Dastlabki bosqichda talabalarda deviant xulq-atvorning mohiyati, uning ijtimoiy, psixologik, oilaviy va pedagogik sabablariga oid nazariy bilimlar shakllantiriladi. Bu bosqichda talabalar xulqi og'ishgan yoshlarning xatti-harakatini yuzaki intizomsizlik sifatida emas, balki muayyan ichki va tashqi omillar natijasi sifatida tahlil qilishga o'rgatiladi. Keyingi bosqichda suggestiv pedagogik ta'sirning mazmuni, imkoniyatlari va chegaralari tushuntiriladi. Talabalar ishontirish, ruhlantirish, ijobiy baholash, emotsional qo'llab-quvvatlash, ishonchli suhbat, pedagogik dalda, shaxsiy namuna va ijobiy ijtimoiy rol taklif qilish kabi usullarni ilmiy asosda qo'llash ko'nikmalarini egallaydilar.

Metodik tayyorgarlikning muhim qismi pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishdir. Xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashda o'qituvchining qo'pol, buyruqboz, tahdidli yoki ayblovchi nutqi salbiy natija berishi mumkin. Aksincha, o'qituvchining sokin ohangi, ishonchli munosabati, yoshni tinglay olishi, uning fikrini qadrlashi, xatti-harakatini tanqid qilgan holda shaxsini kamsitmasligi, ijobiy o'zgarish imkoniyatini ko'rsatishi suggestiv ta'sirning asosiy sharti hisoblanadi. Masalan, "sen doimo muammo chiqarasan" degan baholovchi jumla o'rniga "sening bu holating meni xavotirga solmoqda, lekin uni birgalikda tuzatishimiz mumkin" mazmunidagi muloqot yoshda himoyalanih emas, balki ishonch va hamkorlik hissini uyg'otadi.

Suggestiv pedagogik texnologiyalarni qo'llashda o'qituvchining shaxsiy namunasi alohida ahamiyatga ega. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasidan kelib chiqib aytganda, yoshlar ko'pincha ko'rgan xulqini takrorlaydi. Agar o'qituvchi adolatli, bosiq, mas'uliyatli, samimiy va talabchan bo'lsa, uning shaxsiy namunasi tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning o'z nutqi, hissiy holati, pedagogik imiji, muomala madaniyati va nizoli vaziyatdagi xatti-harakatlarini tahlil qilishga alohida e'tibor

qaratilishi kerak. Bu maqsadda rolli o'yinlar, "qiyin suhbat" treninglari, konfliktli vaziyatlarni modellashtirish, o'zaro kuzatuv va reflektiv tahlil usullaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

Xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashda suggestiv texnologiyalarning yana bir muhim yo'nalishi ijobiy o'zini anglashni shakllantirishdir. Ko'p hollarda deviant xulq namoyon etayotgan yoshlar o'zini jamoadan chetda, qadrsiz, e'tiborsiz yoki muvaffaqiyatsiz deb his qiladi. Bunday holatda o'qituvchining ijobiy suggestiv ta'siri yoshga o'z imkoniyatlarini ko'rishga, kichik muvaffaqiyatlarni his qilishga, ijtimoiy foydali faoliyatda o'z o'rnini topishga yordam beradi. O'qituvchi yoshga "Senda yaxshi tomonga o'zgarish imkoniyati bor", "Sen jamoaga foydali bo'lishing mumkin", "Bugungi kichik natijang ertangi katta o'zgarishning boshlanishi" kabi mazmundagi ruhlantiruvchi fikrlarni individual muloqot, tarbiyaviy topshiriq va jamoaviy faoliyat orqali singdirishi mumkin.

Suggestiv pedagogik texnologiyalar profilaktik va korreksion ishlarda ham muhim ahamiyatga ega. Profilaktik jarayonda o'qituvchi yoshlarni zararli odatlar, tajovuzkor guruhlar, huquqbuzarlik, virtual zo'ravonlik, salbiy axborot ta'siri va ijtimoiy befarqlikdan himoya qilish maqsadida ijobiy qadriyatlar, huquqiy madaniyat, sog'lom turmush tarzi va mas'uliyatli xulqni shakllantirishga qaratilgan suhbatlar, treninglar va tarbiyaviy mashg'ulotlar tashkil etadi. Korreksion jarayonda esa mavjud salbiy xulq-atvor sabablarini aniqlab, yoshni bosqichma-bosqich ijtimoiy maqbul faoliyatga jalb qiladi. Bunda o'qituvchi jazolashni asosiy vosita sifatida emas, balki ijobiy faoliyat, mas'uliyatli topshiriq, jamoaviy ishonch, emotsional qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy foydali rol berish orqali xulqni qayta yo'naltirishni tanlaydi.

Mazkur metodikani pedagogika oliy ta'lim muassasalarida joriy etishda maxsus amaliy mashg'ulotlar tizimini ishlab chiqish muhimdir. Masalan, "Xulqi og'ishgan yosh bilan birinchi suhbat", "Tajovuzkor o'quvchi bilan muloqot", "Ota-ona bilan pedagogik maslahat", "sinf jamoasida salbiy yetakchini ijobiy faoliyatga yo'naltirish", "O'ziga ishonchi past o'quvchini rag'batlantirish" kabi keyslar asosida talabalar amaliy vaziyatlarni tahlil qiladilar. Har bir vaziyatda ular muammoning sababini aniqlash, pedagogik maqsadni belgilash, suggestiv ta'sir vositasini tanlash, suhbat matnini tuzish, ehtimoliy natijani baholash va o'z yondashuvini reflektiv tahlil qilishga o'rgatiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida suggestiv texnologiyalardan foydalanishning axloqiy chegaralarini ham aniq belgilash lozim. Suggestiv ta'sir hech qachon shaxs erkinligini cheklash, uni aldash, qo'rqitish, psixologik bosim o'tkazish yoki manipulyatsiya qilish vositasiga aylanmasligi kerak. U insonparvarlik, ixtiyoriylik, hurmat, psixologik xavfsizlik, shaxsiy qadr-qimmatni saqlash va pedagogik mas'uliyat tamoyillariga asoslanishi zarur. Ayniqsa, xulqi og'ishgan yoshlar ko'pincha hissiy jihatdan zaif, ishonchsiz yoki himoyaga muhtoj bo'lgani uchun o'qituvchining har bir so'zi, bahosi va munosabati ehtiyotkorlik bilan tanlanishi kerak.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarni xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashga tayyorlashda suggestiv pedagogik texnologiyalar quyidagi metodik samaralarni beradi: talabalarda tarbiyaviy muloqot madaniyati rivojlanadi, yoshlar xulqidagi salbiy holatlarni tushunish va tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi, pedagogik ta'sirda insonparvarlik va individual yondashuv kuchayadi, konfliktli vaziyatlarda yumshoq va konstruktiv yechim topish malakasi rivojlanadi, xulqi og'ishgan yoshlarni ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltirish imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, suggestiv texnologiyalar mustaqil

holda emas, balki diagnostik, profilaktik, korreksion, kommunikativ va reflektiv pedagogik faoliyat bilan uyg'un holda qo'llangandagina samarali natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarni xulqi og'ishgan yoshlar bilan ishlashga tayyorlashda suggestiv pedagogik texnologiyalardan foydalanish zamonaviy pedagogik ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Mazkur texnologiyalar yosh shaxsiga zo'ravonliksiz, bosimsiz va insonparvar ta'sir ko'rsatish, unda ijobiy o'zini anglashni shakllantirish, salbiy xulqni ijtimoiy maqbul yo'nalishga o'zgartirish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli muloqot yaratish imkonini beradi. Vygotskiy, Bandura, Lozanov, Bronfenbrenner kabi xorijiy olimlar hamda G'oziyev, Quronov, Musurmonova, Ishmuhamedov, Yuldashev kabi o'zbek olimlarining ilmiy qarashlari shuni ko'rsatadiki, tarbiyada shaxsiga ijobiy ta'sir ko'rsatish, muhitni sog'lomlashtirish, o'ziga ishonchni rivojlantirish va ijtimoiy faoliyatga jalb etish deviant xulqni bartaraf etishning muhim shartidir. Shu bois pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning suggestiv pedagogik texnologiyalardan foydalanish kompetensiyasini maxsus kurslar, treninglar, keys-stadi, pedagogik amaliyot va reflektiv tahlil asosida shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press, 1978. – B. 86–91, 102–108.
2. Bandura A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. – B. 22–29, 47–55.
3. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development*. Cambridge: Harvard University Press, 1979. – B. 3–7, 21–26.
4. Lozanov G. *Suggestology and Outlines of Suggestopediy*. New York: Gordon and Breach, 1978. – B. 1–18, 251–268.
5. G'oziyev E. *Psixologiya*. Toshkent: O'qituvchi, 2008. – B. 214–221, 282–289.
6. Musurmonova O. *Umumiy pedagogika*. Toshkent: O'zkitobsavdonashriyot, 2020. – B. 156–164, 201–208.
7. Quronov M., Qurboniyozova Z. *Ijtimoiy pedagogika*. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2003. – B. 24–31, 48–52.
8. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. *Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – B. 45–58, 112–119.
9. Erikson E.H. *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton, 1963. – B. 247–263.
10. Makarenko A.S. *Pedagogik poema*. Moskva: Pedagogika, 1984. – B. 121–129, 203–211.
11. Axmedov A.A. *Ijtimoiy pedagogika*. Buxoro: Kamolot, 2023. – B. 37–45, 118–126.
12. Mavlonova R.A., To'rayeva O.T., Xoliqberdiyev K.M. *Pedagogika*. Toshkent: O'qituvchi, 2018. – B. 173–181, 226–232